

Сања Ж. Ђуровић

Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

ТВОРБЕНА И СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ИМЕНИЦА У ИЗАБРАНИМ ПРИПОВЕТКАМА ИВЕ АНДРИЋА¹

Предмет рада је творбена и семантичка анализа ексцерпираних именица из две Андрићеве приповетке – *Мост на Жети и Жеђ*. Циљ рада био је да се утврди, са творбеног аспекта, какве именице Андрић употребљава и да ли су то већином просте, изведене или сложене речи и има ли необичне именичке лексике и у творбеном и у семантичком смислу.

Кључне речи: творба речи, семантика, именица

0. Предмет рада био је да се са творбеног аспекта испита Андрићев језик на корпусу две изабране приповетке – *Мост на Жети и Жеђ*. За корпус су изабране две тематски различите приповетке како би лексика била што разноврснија, јер бисмо у тематски сличним приповеткама имали и релативно сличну лексику и корпус би био много ужи. Циљ рада био је да се утврди да ли именичку лексику коју Андрић користи чине већином просте, изведене или сложене речи, колика је уопште фреквенција именица у овим приповеткама и која врста именица је најфреквентнија (апстрактне, конкретне, глаголске и сл.). Властите именице (типа *Жети*, *Јусуф*, *Мишровдан*, *Ђурђевдан*, *Рогашица*, *Дрина* и сл.) нису анализирани, јер властите именице нису творбено продуктивне (имају најчешће само присвојни придев и сл.).

Направљена је потпуна ексцерпција именичке лексике из две одабране приповетке и све именице су творбено разврстане на просте, изведене и сложене.

У творбеној анализи дат је творбени модел (творбена основа и афикси), а семантичка анализа дата је кроз коментар уз лексеме и то уз оне лексеме које су са семантичког аспекта занимљиве. Значења су анализирана према РМС² и РСАНУ³ уз коментар да ли Андрић употребљава основно значење именице или неко од секундарних значења, или је име-

1 Рад је урађен у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика*, број 178014, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

2 РМС – Речник српскохрватског књижевног језика, Матица српска

3 РСАНУ – Речник српскохрватског књижевног и народног језика, САНУ

ница употребљена у неком значењу које речници не бележе, мада то није очекивано, јер су као грађа за израду речника коришћена сва Андрићева дела, па и поменуте приповетке.

1. Творбени критеријум у анализи деривата био је семантички, али је коришћен и критеријум последњи чин творбе. Речи су анализирани са синхронијског аспекта.

Претпоставља се да су важни подаци о семантичком садржају лексема изложени у њиховом творбеном опису, као и у њиховом творбеном потенцијалу, односно у њиховој способности да буду мотивне речи другостепеним дериватима. Пратили смо да ли су значења изведеница деривирани из примарног или из неког од секундарних значења мотивне речи. На тај начин са творбеног становишта сагледали смо значења мотивних речи.

Циљ рада није било издвајање листе суфикса којима се граде именице. Покушали смо да издвојимо најпродуктивније суфиксе и да утврдимо колико суфикс утиче на семантику деривата; да ли један исти суфикс индукује само једно или више значења или уопште нема утицаја на значење, односно, семантички је празан.

Поред анализе суфикса, циљ рада била је и анализа творбених основа. Посматрали смо врсту творбене основе, да ли је деноминална, деадјективна или девербативна, као и њено значење. Анализирали смо колико на семантику деривата утиче творбена основа, а колико суфикс. Очекивали смо да у неким случајевима цео семантички садржај мотивне речи уђе у мотивисану реч, а некада само основно значење или неко од секундарних. Интересовало нас је и да ли ће семантика деривата бити заснована на основним значењима мотивних речи или на неком од секундарних значења.

2. Након ексцерпције именица из изабраних приповетки, оформљен је корпус од 506 именица из обе приповетке, а многе именице јављају се и у једној и у другој приповетки. Највише је простих речи, што је и очекивано, а затим изведених. Изненадило нас је да су забележене само две сложенице (пр. *злогоља*, *хронограм*).

У приповетки *Жеђ* забележили смо само просте и изведене именице, а у приповетки *Мост* на *Жеји* поред простих и изведених именица, постоје и две већ поменуте сложенице (*злогоља*, *хронограм*). Неочекиван је тако мали број сложеница с обзиром на велики број именица, па се може претпоставити да се ради о стилском обележју Андрићевог језика – не ствара нове речи као многи писци, већ користи основни лексички фонд и изведенице од основних речи.

Што се порекла именица тиче јављају се словенске и општесловенске речи, али и турцизми, и ређе романизми. Има око 20 турцизама (*везир*, *дућан*, *јасџук*, *јашак*, *кабаница*, *кајмак*, *калауз*, *кајија*, *каџак*, *касаба*, *кјашиб*, *конак*, *кревети*, *мајдан*, *муалим*, *сандук*, *седеф*, *сокак*, *ћерамида*, *ћилим*, *хазнадар*, *џамија*), из француског језика (*девиза*, *жандарм*, *касарна*,

команда, *паширола*), други романизми (*инџириџа, инџерес, џестџаментџ, фраџшар*), из немачког (*малџер, џиџрајфкор*).

Све речи несловенског порекла посматране су као просте речи, јер су већином за нас немотивисане, иако за поједине речи имамо потврду код Скока да су изведенице, али су творбене основе непрозирне (нпр. *кон-ак, јаш-ак, кабан-ица, кај-мак* и сл.).

2.1. Просте или немотивисане речи су најзаступљеније, што је и очекивано, и има их око 315 (укупно и словенског и несловенског порекла). То су словенске речи (*бол, бреџ, варош, век, во, вода, восак, враџа, време, врџи, врх, вуна, глава, глад, глас, град, гроб, груди, грџа, дан, даска, дах, диџеше, длан, дуџ, жила, жрџива, жена, звук, земља, зид, зима, знак, зној, зора, зуб, име, кућа, лакаџи, лед, леђа, лук, луч, мајка, месџо, мирис, море, мосџи, нож, нос, ноћ, обала, облак, облик, око, џас, џланина, џуџи, раме, рана, река, реч, роса, рука, руџа, сан, свеџи, село, сено, сила, сир, скела, слава, сласџи, слух, смена, смрад, смрџи, снаџа, снеџ, со, соба, сџис, сређа, сџаза, сџан, сџвар, сџих, сџока, сџража, сџрана, сџрах, сунце, џалас, џело, џерен, џерџи, џок, џраџ, уџао, уџас, усџа, усџеха, ухо, усџе, хајдук, харџија, хлеб, храна, цена, циљ, чесма, чизме, човек, чуло, џиџала, шум* итд.) и већ наведени турцизми и романизми.

2.2. Иако је велики број простих речи, директно изведених речи од тих простих речи као основа знатно је мање. Јављају се првостепени, другостепени и трећестепени деривати. У целом корпусу само десетак простих именица реализује и деривате, што је и очекивано јер се ради о књижевном тексту. Тако од именице *бол*, имамо првостепену деривату (*бол-есџи, бол-ница*) и другостепени дериват (*болова-ње*); од просте именице *варош* првостепени дериват *варош-анин*; од именице *враџа* и првостепени дериват *враџи-нице*; од именице *лов*, која је поствербал од *ловиџи*, имамо *лов-ац* и *лов-ина*; *вода* има трећестепени дериват *воденичар*; именица *везир* јавља се и као мотивна реч трећестепеног деривата *везирова-ње* и сл.

Највећи број изведеница су глаголске именице и то изведене суфиксом *-ње*, око 20 (*везировање, дозивање, мрмљање, осећање, очекивање, џривиђење, џризнање, џричање, џроклињање, размишљање, разочарење, свиџање, сећање, смрзавање, чекање, чуђење* и сл.) и десетак глаголских именица изведених суфиксом *-ња* (*градња, зебња, џашња, радња* и сл.).

Најчешћи суфикси су:

-ина: *висина, врелина, врућина, џодина, дивљина, дубина, ловина, месечина, џаучина, сџрмина, џиџина* (укупно 11),

-ост: *моџућносџи, најусџиеносџи, џиџомосџи, џрошлосџи, свеџлосџи, свирџосџи, сиџурносџи* (укупно 7),

-ник: *наследник, надзорник, џобедник, џомоћник, џроџивник, џуџник* (укупно 6),

-ство: *деџињсџиво, џудсџиво, сџарешинсџиво* (укупно 3),

-ар: *воденичар, зидар, клесар* (укупно 3),

- ик: *дављеник, ђоданик, рањеник* (укупно 3),
- ак: *земљак, момак, сељак* (укупно 3),
- ац: *ловац, сџранац*.

У целом корпусу јављају се деривати до трећег степена, али највише је првостепених деривата (нпр. *брвн-ара, брз-ина, дућан-џија, загрљ-ај, звер-ка, земљ-ак, ивер-је, јасџуч-ић, лей-оџа, лов-ац, млад-ић, мрџив-ац, налич-је, ђарч-ац, ђер-је, џсов-ка, решети-ка, сам-ођа* и сл.), неколико другостепених деривата (нпр. *бол-ова-ње, девети-ор-ица, млек-ар-ник* и сл.) и јављају се два трећестепена деривата (*везир-ов-а-ње, вод-ен-ич-ар*).

2.3. Префиксалне творенице су много ређе него изведенице и јављају се само негиране творенице по моделу: не- + именица (*неверница, немилосџи, неџоверење, неразумевање, неред, несџавање, несређа*).

2.4. Сложенице су ретке и од 506 именица само су две сложенице и то је било неочекивано, јер дела савремене књижевности обилују сложеницама. Код Андриђа се у ове две приповетке јављају само:

а) *зл-о-вођа* – сложеница настала помоћу спојног вокала -о-, по моделу именица+именица. У РМС је наведена ова именица у значењу *зло, рђаво расџоложење, нерасџоложење; незадовољџтво, љуџиња*.

б) *хроно-ђрам* - сложеница настала по моделу префиксоид + именица. У РМС постоји одредница *хронођрам* и уз њу стоји: грч. књиж. = хронограм *зайис или сџих у којему велика слова обележавају, (својом бројном вредношћу) годину некођ дођађаја*.

2.5. У корпусу су забележене само три именице настале комбинованом творбом и то:

за-дуж-бина, ђо-длан-ица и ђо-кућ-сџво.

3. Семантика простих именица је јасна и прозирна, пре свега код речи словенског порекла, али и код турџизама и романизама, јер су то данас веђином обичне речи које су ушле у општи лексички фонд. Све именице су забележене и у РМС и у РСАНУ. Код деривираних именица мотивне речи су носиоци значења, док суфикси само модификују значење речи у творбеној основи. Све именице изведене су по продуктивним творбеним моделима.

Издвојили смо неколико именица које су са творбено-семантичког аспекта биле интересантне, неке и стилски маркиране, и њих ћемо посебно анализирати. То су именице: *џлетер, џроказивач, робџаџџво, уџока* и две речи несловенског порекла за које у почетку нисмо знали значење (*кџаџџиб* и *џџрајђкор*), али чије смо значење пронашли у РМС и то уз пример из ових Андриђевих приповетки, што говори о детаљној ексцерпџији Андриђеве лексике у речницима.

а. Именица *џлетер* – У РМС: **џлетер** м 1. *ођрада, џлоџи, зид од џџџџо џреџлеџџенођ џруђа или џрања*. Пр. А кад сутра освану дан, вода је веђ била спласла, али је **џлетер** био испроваљиван ... (Мост на Жеџи, *Андр. И.*). Именица је интересантна и семантички и творбено. Семантички је непрозирна на први поглед, јер се само на основу суфикса и без ширег

контекста може претпоставити значење – онај који *илети*. Из контекста се већ може претпоставити значење. Суфикс *-ер* је страног порекла и вероватно је много фреквентнија употреба именице *илош*, него *илешер*.

б. Именица *проказивач* – У РМС: **проказивач**, -ача м онај који *проказује коџа, денунцијант*. – Ја неки Живан од Горажде, који је служио . . . као калауз и **проказивач**, познао је одмах Лазара (Жеђ, *Андр. И.*). Именица је стилски маркирана и интересантна је за творбено-семантичку анализу. То је првостепени дериват, у творбеној основи је глагол *проказивати*, па би творбени модел био: глаголска основа: *проказива-* + суфикс *-ач*. Семантички је прозирна јер се суфикс *-ач* често везује са глаголске основе.

в. Именица *робијаштво* – На први поглед је сасвим обична именица, али стилски је маркирана у односу на именицу *робија* или *робијање*. У РМС: **робијаштво** с *стање* и *положај робијаша, издржавање робије, робијање*. – Ако знаш шта је патња и **робијаштво**, немој се оглушити (*Андр. И.*) Управо и у речнику стоји само наведени Андрићев пример. На основу семантике може се претпоставити да је у творбеној основи именица *робијаш*, па би творбени модел био: *робијаш-* + *-[с]тво*.

г. Именица *ушока* – Пр. Село је на брегу, крај самог **утока** Жепе у Дрину... (*Мост на Жепи, Андр. И.*). Именица је интересантна и са творбеног и са семантичког аспекта. У РМС основно значење је ушће (реке), али свакако је са становишта савременог српског језика реч стилски маркирана, и ретке је употребе. На основу контекста значење је прозирно. Творбено посматрано може се претпоставити да се ради о комбинованој творби: *у-шок-а* и да је у творбеној основи именица *шок*, именица настала по аналогији са именицом *пришока*.

Именице несловенског порекла наводимо само као потврду потпуне ексцерпције Андрићеве лексике. У речницима и у РМС уз ове одреднице стоји само Андрићев пример из ових приповетки, што говори о стилској маркираности. С обзиром да су несловенске речи, није необично што су семантички непрозирне.

- *кјатиб* - м тур. *ћатиб; административни чиновник, писар*. – Тако је у то време у Травнику било много ефендија писмених и полуписмених кјатиба. *Андр. И.*

- *штрајфкор* - м нем. варв. *полицјски, односно војни одред који врши рацију, испражна експедиција*. – У касабу је стигао одред штрајфкора и сменио жандарме. *Андр. И.*

4. У анализираним приповеткама било је укупно 506 именица, с тим што властите именице нису ушле у анализирани корпус. Јављају се именице словенског и несловенског порекла (турцизми и романизми). Највише је простих именица, затим изведеница и префиксалних твореница, а јављају се само две сложенице и три именице настале комбинованом творбом.

Код изведених именица највише је првостепених деривата. Најпродуктивнији је суфикс *-ње* (око 20 деривата) и суфикс *-ина* (11 деривата).

Код другостепених деривата често су у творбеној основи глаголи (нпр. код глаголских именица на *-ње* и *-ња*), јављају се и придеви (нпр. *дављеник*, *рањеник*, *младоси*, *тйишина* и сл.), али су именице најчешће у творбеној основи.

Семантичка анализа показала је да су именице претежно са прозирном семантиком и реализују основна значења лексема, а само је неколико именица које су имале непрозирну семантику. С обзиром на потпуну ексцерпцију Андрићеве лексике у речницима српског језика, творбено-семантичке анализе су знатно олакшане.

Може се закључити да Андрић користи богату лексику која је заснована преваходно на базичном лексичком фонду, мада има и стилски маркираних лексема, да лексику чине првенствено просте речи и да је потпуно неочекиван резултат да су од 506 лексема само две сложенице. То само говори о писцу чији је језик једноставан и пречишћен и да је именичка лексика и творбено и семантички релативно примарна (просте речи и основна значења су најфреквентнији). У поређењу са писцима деведесетих година XX века⁴, чији језик обилује новим сложеницама и необичном лексиком коју стварају сами писци, код Андрића тога нема и избор лексике је сведен претежно на општепознати лексички фонд.

Корпус

Андрић 1981: Иво Андрић, *Сабрана дела Иве Андрића*, књ. 6, Просвета, Београд.

Литература

Бабић 1986: Бабић, Стјепан. *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*. Загреб.

Белић 1949: Белић, Александар. *Савремени српскохрватски књижевни језик II део: наука о грађењу речи*. Београд.

Гортан Премк 1995-1996: Гортан Премк, Даринка. О структури и семантици деривата. у: *Наш језик*. књ. 30, св. 1-5. Београд.

Гортан Премк 1997: Гортан Премк, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Институт за српски језик САНУ. Библиотека Јужнословенског филолога. књ. 14. Београд.

Клајн 2002: Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику*. књ. 1. Београд.

⁴ Видосав Стевановић, Радован Бели Марковић, Светлана Велмар Јанковић и др.

- Клајн 2003: Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику*. књ. 2. Београд.
- РМС 1967-1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Матица српска. Нови Сад.
- РСАНУ 1959- : *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Српска академија наука и уметности. Београд.
- РСЈ 2007: *Речник српскога језика*. Матица српска, Нови Сад.
- Скок 1971-1974: Скок, Петар. *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога*. ЈАЗУ. Загреб.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Sanja Ž. Đurović

FORMATIONAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF THE NOUNS TAKEN FROM A SELECTION OF STORIES BY IVO ANDRIĆ

Summary

The subject of the paper is the formational and semantic analysis of the nouns excerpted from two Andrić's stories – *The Bridge on the Žepa* and *Thirst*. Two thematically different stories are taken as to make the vocabulary more diverse. The aim of the paper is to establish which nouns Andrić uses in a formational context and if the nouns are mostly simple, derived or complex words, as well as to establish whether there is the unusual nominal lexis present both, in a formational and semantic context. The results of the analysis suggest that simple words are predominant in a given corpus, and that the primary meaning of the nouns is, most frequently, thereby realized. What is surprising is that out of 506 nouns in the corpus only two complex nouns occur.

Key words: word formation, semantics, noun

Примљен новембра 2011.
Прихваћен за штампу јануара 2012.